

Wat is het onderwerp op een foto?

KANSEN EN PROBLEMEN BIJ HET OPZETTEN VAN EEN EIGEN FOTODATABASE¹

Op zoek naar een geschikte foto om een artikel of boek mee te illustreren? Kleine kans dat de auteur zich naar het archief begeeft, de witte handschoenen aantrekt en door dikke mappen met foto's gaat bladeren. Steeds vaker kunnen historici in digitale collecties grasduinen of gericht zoeken naar dat ene beeld waar zij al zo lang naar zoeken.² De voordelen van een online databank zijn ogenschijnlijk duidelijk: snel, overzichtelijk en eenvoudig vanuit huis te benaderen. Ieder onderzoek stelt echter zijn eigen vragen aan archieffoto's, wat een specifieke beschrijving van beeld vaak wenselijk maakt. Daarom kunnen onderzoekers van beeldmateriaal ook zelf een beelddatabank aanleggen. Op die manier kunnen ze alle foto's van één persoon of onderwerp verzamelen, voorzien van de informatie die zij nodig hebben en gebruiken als naslagwerk. Voorheen zouden de foto's nog stuk voor stuk gekopieerd worden en in ordners of kaartenbakken verdwijnen; nu is het relatief eenvoudig om ze in een eigen database op te slaan. Dit biedt allerlei mogelijkheden: foto's snel terugvinden door middel van een zoekfunctie, foto's koppelen aan soortgelijke afbeeldingen of snel zoeken naar dezelfde soort foto's in de gehele database.

Dit artikel beschrijft de mogelijk- en moeilijkheden van het aanleggen van een fotodatabase voor onderzoeksdoeleinden en richt zich vooral op het beschrijven van foto's. Welke thesaurus is daarvoor geschikt? Kunnen verschillende mensen een foto op dezelfde manier beschrijven? En wordt het ooit mogelijk om in de termen van Sekula te komen tot een *dictionary of photographs*?³ Deze algemene vragen over historische beeldarchieven worden beantwoord aan de hand van een casestudy: het aanleggen van een dergelijke database voor mijn onderzoek naar het bestaan van foto's van Nederlandse gebeurtenissen die icoonfoto's genoemd zouden kunnen worden.

* Martijn Kleppe werkt aan de Erasmus Universiteit Rotterdam aan een proefschrift met de werktitel 'Nederlandse Fotografische Iconen'. Hij onderzoekt de productie en werking van historische beeldvorming door middel van icoonfoto's, en hoe dit soort foto's functioneren in de geschiedschrijving. De promotie staat gepland voor 2012. Per 1 januari 2011 werkt hij als postdoc voor het Europese onderzoeksproject (FP7) AXES: Access to Audiovisual Archives en onlangs ontving hij samen met zijn promotor prof. dr. Henri Beunders een onderzoekssubsidie van CLARIN-NL (Common Language Resource and Technology Infrastructure) voor het project PoliMedia - Interlinking multimedia for the analysis of media coverage of political debates. Hij is de recensiecoördinator van het Tijdschrift voor Mediageschiedenis en bestuurslid van het fotografienetwerk Scherptediepte dat het journal *Depth of Field* uitgeeft.

Iconische foto's

Vrijwel iedereen kent dé foto van de oorlog in Vietnam: het naakte meisje dat schreeuwend en met wijd gespreide armen aan komt rennen. Op de achtergrond verschijnen de wolken van het napalmbombardement dat minuten daarvoor heeft plaatsgevonden. De foto stond vrijwel meteen in alle kranten en werd uitgeroepen tot de World Press Photo van 1972.⁴ Tot op de dag van vandaag wordt zij gebruikt in geschiedenisboeken om een van de vele verhalen over de oorlog in Vietnam te vertellen. Het beeld leent zich dan ook goed om verschillende verhalen te illustreren: van de wreedheid van oorlog tot de rol van de media. Dit soort plurale betekenisgeving aan dezelfde foto en het herhaaldelijk publiceren zijn enkele kenmerken van iconische foto's.⁵ Velen zullen de overbekende icoonfoto's kunnen opnoemen: de man voor de tanks op het Plein van de Hemelse vrede in Beijing uit 1989, de executiefoto uit Vietnam uit 1968 of het hijsen van de Amerikaanse vlag op het eiland Iwo Jima in 1945. Om te onderzoeken of ook van Nederlandse gebeurtenissen dergelijke foto's bestaan, zijn alle beschikbare Nederlandse schoolboeken voor het vak Geschiedenis op de middelbare school tussen 1970 en 2000 geanalyseerd om te bekijken welke foto's vaak gebruikt worden en in welke context. Om deze analyse te vergemakkelijken zijn de gevonden foto's gedigitaliseerd en ingevoerd in een database voorzien van een groot aantal variabelen.

Schoolboeken vormen een prachtige bron om te onderzoeken hoe het denken over de geschiedenis zich heeft ontwikkeld, maar tevens vormen ze een belangrijke factor in het verbeeldingsproces van leerlingen over historische gebeurtenissen en processen.⁶ Daarnaast zijn de oplages reusachtig. Ook al is het vak geschiedenis niet meer voor alle leerlingen verplicht, de kans is groot dat iemand ergens in zijn leven een schoolboek heeft doorgebladerd. In totaal zijn 412 schoolboeken voor de periode 1970 – 2000 en 5.395 foto's geanalyseerd.⁷ Voordat begonnen kan worden met een dergelijke inventarisatie, is het nodig goed na te denken over hoe de foto's zo efficiënt mogelijk geordend kunnen worden, zodat die in de toekomst relatief eenvoudig gevonden kunnen worden. Hiertoe is gebruik gemaakt van het commerciële softwareprogramma Fotostation Pro, dat ook gebruikt wordt bij kranten en fotopersbureaus om de grote hoeveelheden foto's en begeleidende data te ontvangen en te sorteren.⁸ Met dit programma kan een digitaal bestand voorzien worden van allerlei informatie met behulp van IPTC-velden. De International Press Telecommunication Council (IPTC) is een organisatie waarvan alle grote nieuwsorganisaties ter wereld lid zijn; de IPTC ontwikkelt onder andere technische standaarden op ICT-gebied waarvan de verschillende organisaties gezamenlijk gebruikmaken.⁹ Zo passen een persbureau en een krant dezelfde techniek toe om een nieuwsbericht door te sturen, zodat een redacteur op de redactie probleemloos gebruik kan maken van de data van een persbureau binnen de eigen ICT-structuur.

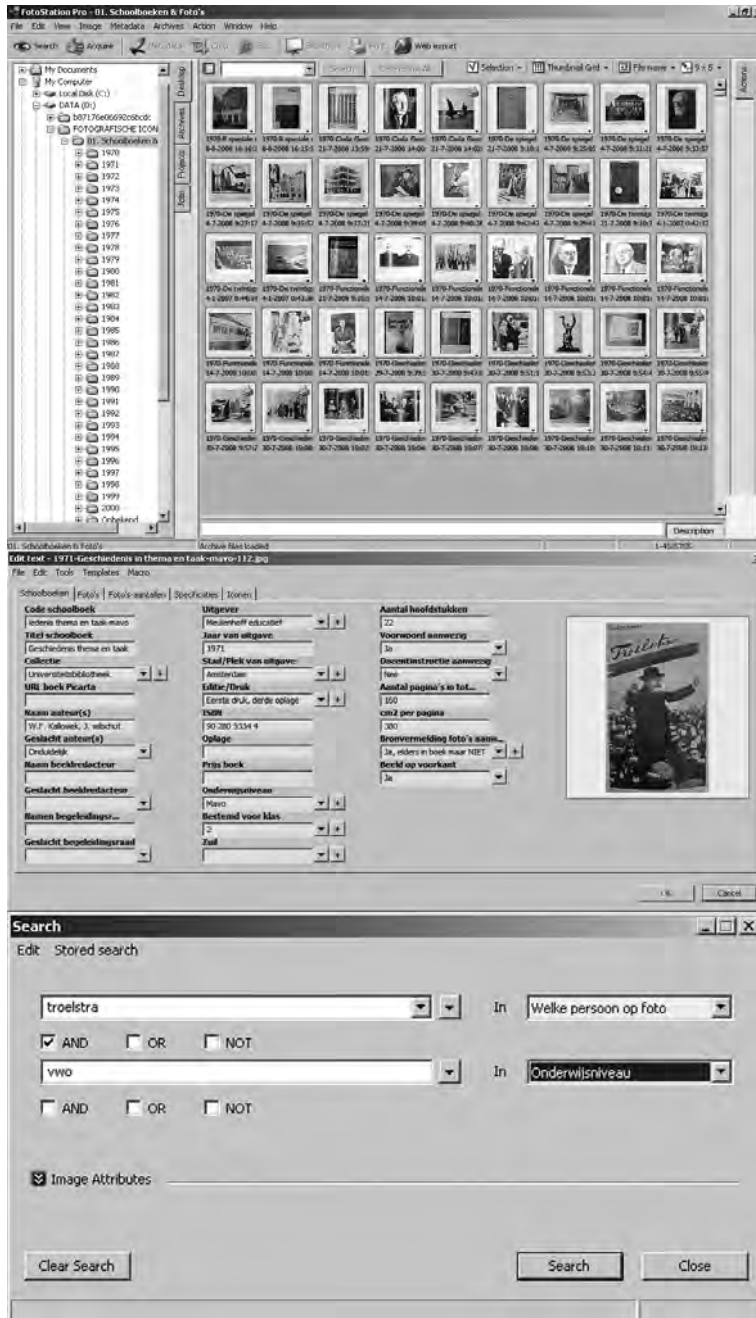
Dit soort standaarden bestaan voor nieuwsberichten, maar ook voor fotobestanden. Het is op dit moment gebruikelijk dat een (foto)persbureau een foto doorstuurt, waarbij alle relevante gegevens over het beeld opgeslagen is *in* het bestand.

De redacteur kan dit beeld vervolgens openen op de eigen computer waarvan de software automatisch alle gegevens uit het beeld ‘leest’ en deze aan de redacteur toont. IPTC kent gestandaardiseerde invulvelden, maar Fotostation biedt ook de mogelijkheid om zeer eenvoudig een eigen invulveld te programmeren, waardoor voor het onderhavige onderzoek elke foto geanalyseerd kan worden aan de hand van vooraf opgestelde variabelen. Daarnaast kan gezocht worden in de aangelegde database op basis van de ingevoerde informatie of kunnen alle data geëxporteerd worden naar Excel of SPSS, waardoor allerlei analyses zijn uit te voeren. Ten slotte is het goed denkbaar dat de aangelegde database in de toekomst gekoppeld kan worden aan andere databases of beschikbaar kan komen voor toekomstige onderzoekers die de data kunnen uitlezen in de door hen gebruikte software en vervolgens zelf analyses kunnen uitvoeren.

Coderen – denotatief

Door de foto’s van informatie te voorzien, zouden we kunnen achterhalen welke foto het meest gebruikt werd. In theorie kan dan berekend worden welke onderwerpen het meest terugkomen op foto’s in schoolboeken en aan de hand daarvan kunnen de foto’s van het desbetreffende onderwerp opgezocht worden om vast te stellen welke foto het meest gebruikt is. Leverde deze werkwijze het gewenste resultaat? Ja en nee. Ja, omdat een prachtige schat aan informatie is verzameld over het gebruik van foto’s in Nederlandse schoolboeken. Nee, omdat het niet mogelijk was om met een paar simpele handelingen te achterhalen welke foto het meest gepubliceerd was. Nog steeds moesten veel foto’s handmatig bekeken worden om de meest gebruikte foto’s te vinden. Immers, in theorie kan het onderwerp dat het vaakst voorkomt in de database, geïllustreerd worden met allerlei foto’s. Foto’s van het koninklijk huis zijn daarvan een goed voorbeeld. Als onderwerp op de foto komen ze erg vaak voor in schoolboeken, maar er is ook erg veel materiaal van beschikbaar, zodat de variatie van het de gebruikte foto’s erg groot is.

Desalniettemin zorgde de ordening naar onderwerpen wel voor een goed overzicht van de dataset en bood de mogelijkheid om de fotocollectie gestructureerd – zij het handmatig – te analyseren. Dan geldt echter wel de voorwaarde dat elke foto correct gecodeerd is en de intercodeursbetrouwbaarheid zo hoog mogelijk is. Voor dit onderzoek werkten we met drie codeurs. Gezamenlijk analyseerden we de foto’s aan de hand van een codeboek waarmee informatie over de schoolboeken en de foto’s werd genoteerd. De feitelijke gegevens over de schoolboeken en foto’s zijn redelijk eenvoudig in te vullen, zoals hoofdstuktitel, oppervlakte, bijschrift, rechthebbende, is de foto in kleur of in zwart-wit gemaakt en wie staat op de foto? In termen van Roland Barthes worden de foto’s op deze manier gedenoteerd.¹⁰ Dit alleen al kan interessante informatie opleveren. Neemt het gebruik van foto’s in schoolboeken gedurende de onderzoeksperiode toe? Hoe is de verhouding kleur en zwart-wit? Worden foto’s groter afgedrukt? Welke archieven worden voornamelijk geraad-

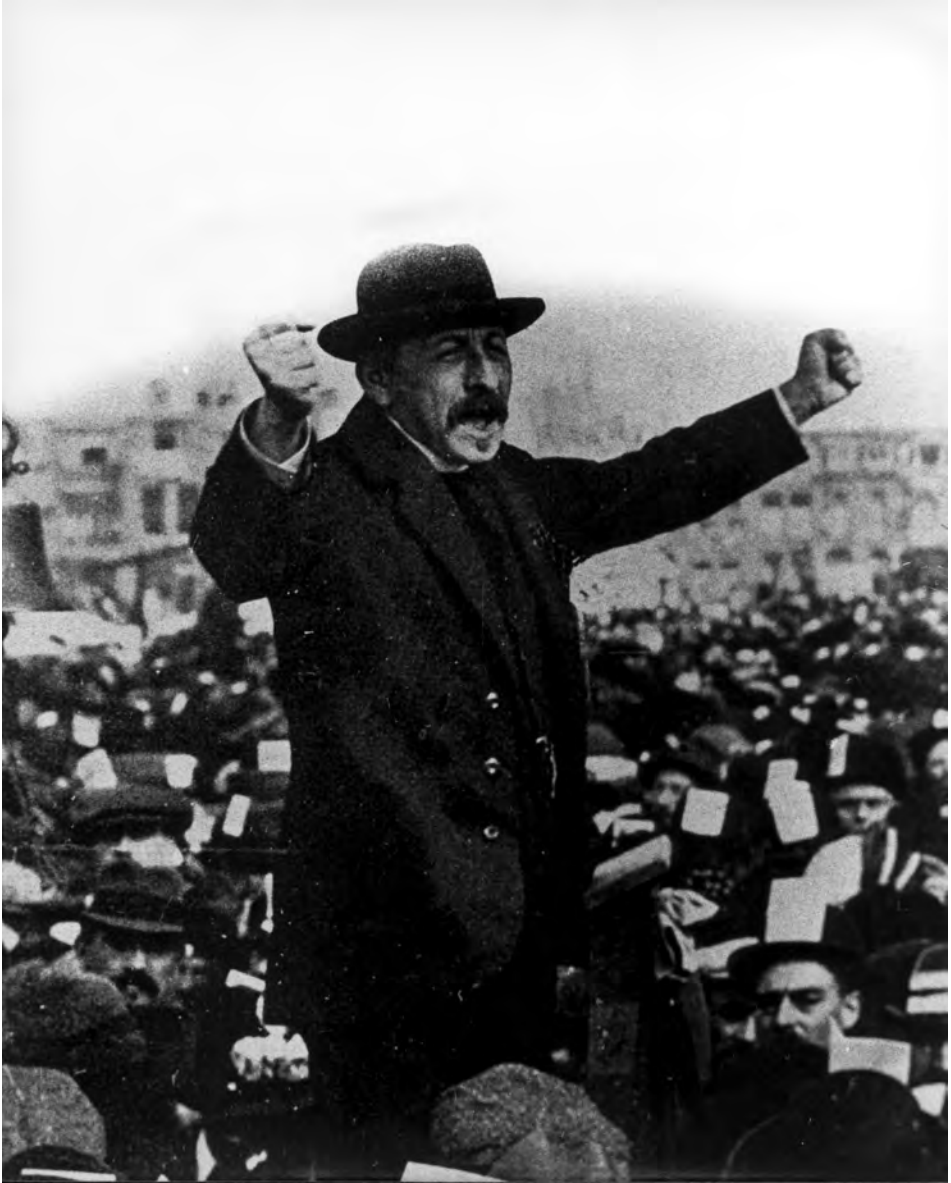

Afb. 1, 2 en 3: Screenshots van Fotostation Pro. Afbeelding 1 toont het startscherm van het programma. Links staat een verkenner waarin de mappenstructuur wordt getoond, rechts staan alle foto's in klein formaat. Het tweede screenshot (afbeelding 2) toont de Tekst editor waarmee informatie over de foto genoteerd kon worden. Het laatste screenshot (afbeelding 3) toont het zoekscherm waarmee gezocht kan worden in de collectie. In dit geval is er gezocht naar foto's waar Troelstra op staat en die voorkomen in schoolboeken voor het vwo.

pleegd?¹¹ Dit soort onderzoeksvragen zijn te vergelijken met onderzoeken naar de ontwikkeling van journalistieke vormen¹², en soortgelijk onderzoek vindt ook plaats naar persfotografie.¹³ Maar deze aanpak biedt ook mogelijkheden om geschiedtheoretisch onderzoek te doen. Hoe wordt een foto over een langere periode gebruikt? En voor welk verhaal wordt de foto als illustratie gebruikt?¹⁴ Een vaak gebruikte foto van Troelstra illustreert hoe een fotodatabase dit type onderzoeksvraag kan ondersteunen. Op de foto, gemaakt op 17 september 1912, houdt hij een van zijn gepassioneerde toespraken tijdens een massale demonstratie vóór algemeen kiesrecht in Den Haag.

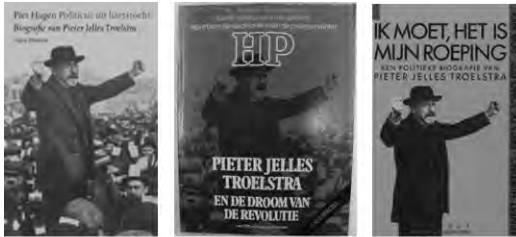
Het is dé foto van Troelstra. Hij siert het omslag van vele boeken over Troelstra, zoals de recent verschenen biografie van Piet Hagen¹⁵ en het is een van de meest gepubliceerde foto's in de bestudeerde schoolboeken van mijn onderzoek. Doordat alle onderschriften en hoofdstuktitels zijn ingevoerd in de database, konden deze eenvoudig vergeleken worden, waaruit bleek dat de foto voor drie onderwerpen wordt gebruikt. Slechts een enkele keer wordt de foto getoond als illustratie van de kiesrechtstrijd, maar het meest zien we dat de foto getoond wordt om de ontwikkelingen van het socialisme in Nederland te beschrijven. In het vierde deel van *Speurtocht door de eeuwen* uit 1971 staat de foto bijvoorbeeld bij de paragraaf 'Scheuring onder de socialisten' die het Deventer Schisma van 1909 behandelt en niet de strijd om het algemeen kiesrecht. Desalniettemin staat de foto van Troelstra erbij met het onderschrift: 'Pieter Jelles Troelstra spreekt de menigte toe.'¹⁶ Niet het jaartal van de foto of de aanleiding wordt vermeld, maar puur de naam van Troelstra. De foto wordt hiermee vooral geplaatst om een breder thema te illustreren en heeft daarmee een symboolfunctie.

Even interessant is het gebruik van de foto als illustratie van de wellicht bekendste gebeurtenis uit Troelstra's leven: zijn revolutiepoging van 1918. In het schoolboek *Merlijn* uit 1985 is in het hoofdstuk 'Socialisten' een paragraaf gewijd aan 'Troelstra's vergissing'.¹⁷ In vier pagina's wordt uitgebreid ingegaan op de chronologie van de gebeurtenissen, waarbij teksten uit Troelstra's 'revolutionaire' toespraken worden aangehaald, alsmede stukken uit een nieuwsbericht in *De Telegraaf*. De paragraaf wordt geïllustreerd met twee spotprenten en twee foto's. De ene foto toont Troelstra tijdens de Tweede Rode Dinsdag, de andere toont de afhankelijkheidsbetuiging aan het koningshuis op het Malieveld, die werd georganiseerd als antwoord op de dreigende revolutie. In dit geval is het dus een 'pijnlijke vergissing' van de makers van het boek. De redacteurs van schoolboeken zijn echter niet de enigen die de foto van Troelstra gebruiken om zijn revolutiepoging te illustreren. De foto staat bijvoorbeeld ook op de Wikipediapagina bij het lemma 'Vergissing van Troelstra'¹⁸ en *de Volkskrant* plaatste de foto in 2009 bij een artikel over 'politieke welsprekendheid' en dateert haar ook op 1918.¹⁹ Zelfs de Wiardi Beckman Stichting dateert de foto verkeerd in haar eigen *Rode Canon* door de foto te plaatsen bij het venster 'Revolutiedreiging'.²⁰

AfB. 4. *Pieter Jelles Troelstra houdt een toespraak op de tweede Rode Dinsdag van 17 september 1912 in Den Haag. Bron: Nationaal Archief/Spaarnestad Photo/Corn. Leenheer*

De uitdaging voor historici is vooral de betekenisverandering van dit soort foto's te verklaren. Hoe kan het dat een foto van een demonstratie voor algemeen kiesrecht uit 1912 gebruikt wordt om een revolutiepoging uit 1917 te illustreren? Voor het onderhavige artikel laat dit voorbeeld vooral zien wat voor resultaten uit een data-

WIKIPEDIA De vrije encyclopedie

Vergissing van Troelstra

De Vergissing van Troelstra was een vergette oproep tot een socialistische revolutie in Nederland in november 1910. De naam is ontleend aan de essentie van de Pieter Jelles Troelstra tijdens de poging tot revolutie had gepiept. De poging duurde bijna een week, van 9 november tot 14 november (daarom werd deze gebeurtenis destijds 'De Rode Week' genoemd), hoewel men kan spreken over een grotere periode van angst.

De Vergissing van Troelstra begon in het legerkamp 'de Harkstam' en was het gevolg van de matie van de Eerste Vlootoorlog en verschillende andere revoluties die speelden, zoals in Duitsland en Rusland, en de onder socialistische heersende spijting van revolutionairen de gewenste maatschappelijke veranderingen, waarbij een eind zou komen aan het kapitalisme moesten zich niet tot een enkel land beperken, doch over de gehele wereld moest het verwachtte het verspreid worden.

Deelgids hadden de verscheidene oproepen binnen de socialistische beweging zich nog niet sterk geïmponeerd. De vraag of worden gesteund na een 'gewindtdag' overweging van de kapitalistische maatschappij of naar een geleidelijke overgang 'langs revolutionaire en parlementaire weg', zou leiden tot een scherpe scheiding der geesten tussen enerzijds de communisten en revolutionaire socialist en anderzijds de sociaaldemocraten.

Troelstra meende dat de socialistische revolutie ook in Nederland kon plaatsvinden, daar er veel angst in de politiek bestond. Hiervan verspreide hij zich. Willem van der Grinten rondom de persoon van generaal Snijders, maar dit had niet het karakter van een constitutionele crisis. Door een gebrek aan organisatie en doordat er al vrij snel een tegenoverstelling ontstond die niet goed georganiseerd was, liep de poging tot revolutie met een sissert af.

Ronroze Barack Obama waakt de belangstelling in Nederland voor politieke wetsproefschied aan Gewoon praten op hoge toon

Waarom Obama waakt de belangstelling in Nederland voor politieke wetsproefschied aan Gewoon praten op hoge toon

Obama waakt de belangstelling in Nederland voor politieke wetsproefschied aan Gewoon praten op hoge toon

De Werdtoering van op 13 november 's ochtend wordt geïmponeerd met een wapenstilstand, maar in Nederland liep de poging niet met het voordeel op. ...

Revolutiedreiging

Nederland was weliswaar buiten de Eerste Wereldoorlog niet in de oorlog getrokken, maar leefde wel onder de gunst. Maar de onderwereld was niet zo eenvoudig als het lijkt. ...

AFB. 5-10. Publicaties waarin de foto van Troelstra gebruikt wordt. Bronnen: afbeelding 5: omslag van de biografie door Piet Hagen (2010, Arbeiderspers Amsterdam); afbeelding 6: cover HP 1976(18); afbeelding 7: omslag van de biografie door Ernest Hueting, Frits de Jong en Rob Ney (1981, Bakker, Amsterdam); afbeelding 8: Screenshot Wikipedia, http://nl.wikipedia.org/wiki/Vergissing_van_Troelstra; afbeelding 9: de Volkskrant, 4 april 2009, pagina 5; afbeelding 10: Karin van Leeuwen, Marijn Molema & Ilse Raaijmakers, De rode canon: Een geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie in 32 verhalen, Den Haag, Wiardi Beckman Stichting, 2010, pagina 24 & 25

base gehaald kunnen worden door denotatieve gegevens te registreren. Dergelijke gegevens kunnen natuurlijk ook handmatig genoteerd worden, maar vooral de

schaalgrootte en de gestructureerde opbouw van een database bieden veel mogelijkheden. Het hier beschreven voorbeeld is nog relatief eenvoudig; wat kan er gebeuren als beeldbanken van instellingen gekoppeld worden, die zich bezighouden met bijvoorbeeld de Koude Oorlog of de Holocaust?²¹ Dezelfde foto's zullen zeker terug te vinden zijn in verschillende archieven en het vergelijken van alleen al de trefwoorden van dezelfde foto in verschillende databases kan bijzondere onderzoeksresultaten opleveren, zoals een indicatie welk verhaal ermee geconstrueerd wordt en hoe dat gebeurt.

Coderen – connotatief

Het coderen van foto's wordt echter lastiger wanneer deze geconnoteerd worden. Hierbij wordt de associatie van de foto genoteerd, en in het onderhavige onderzoek werd de foto geclassificeerd naar onderwerp. Eigenlijk lijkt het heel eenvoudig. Waarover gaat de foto? Wat is het centrale onderwerp? Wat is bijvoorbeeld het onderwerp van de foto van Troelstra uit 1912? Hierboven is beschreven dat de foto gebruikt wordt om verschillende onderwerpen te illustreren, maar welk onderwerp heeft de afbeelding wanneer je die zelf moet coderen? Is Troelstra het onderwerp of is dat juist de demonstratie, of wellicht de strijd voor algemeen kiesrecht? Uiteraard zijn het allemaal aparte clusters van onderwerpen; een database biedt de mogelijkheid om alles kwijt te kunnen. Maar om een eenvoudige frequentieverdeling te maken van onderwerpen op foto's in Nederlandse schoolboeken, dient een vooraf vastgestelde classificatie te worden gebruikt. Maar ook die werkwijze biedt geen garanties, omdat de ene codeur de foto kan scharen onder 'demonstratie', terwijl de andere die onder Troelstra zet. Natuurlijk is dit probleem deels te ondervangen door een zo compleet mogelijk codeerboek te creëren, gezamenlijk te coderen en de codeurs goed te trainen, om een zo hoog mogelijke intercodeursbetrouwbaarheid krijgen, maar dan nog steeds blijven er afbeeldingen die multi-interpretabel zijn.

In het handboek *Visual Methodologies* wordt dit punt goed samengevat door de titel van het betreffende hoofdstuk: 'Content Analysis – Counting what you (think you) see'.²² Leg een foto voor aan drie mensen – het kan zijn dat ze alle drie iets anders zien. Een fotograaf ziet op de foto van Troelstra wellicht het bijzondere camerastandpunt, een politiek historicus zal eerder de lichaamstaal en retorische houding van Troelstra opmerken, terwijl een cultuurhistoricus vooral de hoeden en petten van de toehoorders zal opvallen. Hoe moet een team een foto dan coderen? Dit probleem is natuurlijk niet uniek. Archivarissen lopen hier constant tegenaan. De foto van Troelstra is bijvoorbeeld terug te vinden in drie archieven die haar verschillende trefwoorden hebben toegekend. Het IISG zegt dat de foto over 'algemeen kiesrecht' gaat, Tresoar noemt het een 'actiefoto' en bij Spaarnestad Photo gaat de foto over 'politieke partijen' en 'sociaal-democratie in Nederland'.²³ Een digitale database ondervangt dit probleem deels, omdat de drie archieven ook genoteerd

hebben dat Troelstra op de foto staat en daardoor is die relatief eenvoudig terug te vinden.

Dit soort verschillende beschrijvingen zijn te verklaren door de diverse achtergronden van de archieven. Een treffend voorbeeld is de ervaring van Cara Finnegan in het fotoarchief van de Farm Security Administration (FSA), de Amerikaanse overheidsorganisatie die tijdens de Grote Depressie in de jaren dertig allerlei hervormingsprojecten lanceerde als onderdeel van de New Deal.²⁴ Om steun onder de bevolking te krijgen voor de ingrijpende maatregelen werd fotografen gevraagd om de gevolgen van de Dust Bowl te fotograferen, resulterend in bekende foto's van onder andere Walker Evans en de, voor Amerikanen iconische foto, *Migrant Mother* door Dorothea Lange.²⁵ Finnegan deed onderzoek naar de publicatie van de FSA foto's in tijdschriften uit de jaren dertig en wilde in het archief in Washington DC de foto's traceren om te bekijken of de redacteurs de foto's bijvoorbeeld hadden bijgesneden. Ze had vooral moeite met het vinden van een foto waarop een man met vuile kleren poseert op de veranda van zijn huisje. Ze besluit de collectie te doorzoeken met behulp van de onderwerpen die aan de foto's gekoppeld waren. Na dagen zoeken, heeft ze de foto nog steeds niet gevonden totdat ze zich de vraag stelt: 'What is this a picture of?'²⁶ Pas dan realiseert ze dat zij al die tijd dacht dat de man het hoofdonderwerp op de foto is. Maar wanneer ze een stapje terugneemt en nadenkt over het doel van de FSA-campagne beseft ze dat het ging om het vastleggen van onder andere de woonomstandigheden. En zo vindt ze haar foto niet in de map 'Persons' maar onder de categorie 'Homes and Living Conditions'.

Het voorval van Finnegan illustreert de problemen bij het aanleggen van een fotodatabase: waar gaat een foto over? Wat is het hoofdonderwerp? Welk verhaal wordt verteld? Verschillende wetenschappers gaan in op de rol van categoriseringssystemen om foto's te beschrijven.²⁷ Vooral het werk van Allan Sekula is relevant, omdat daarin het werk van de Fransman Alphonse Bertillon en de Brit Francis Galton beschreven wordt. Beiden ontwikkelden een verschillend systeem om sociaal afwijkend gedrag te kunnen zien op foto's.²⁸ Bertillon deed dit door lichaamsdelen te meten, beschrijvingen te analyseren maar bovenal door bestaande foto's als studieobject te beschouwen. Daarmee beschouwde hij de foto als directe verwijzing naar de persoon in kwestie, in semiotische termen ook wel 'index' genoemd. Galton daarentegen maakte zelf foto's van mensen met dezelfde achtergrond en probeerde zo een gemiddelde te creëren waarmee hij de foto's juist als een 'symbool' beschouwde. Toch was het studiedoel hetzelfde. Ze wilden immers allebei sociaal afwijkend gedrag bestuderen met behulp van fotografie. Sekula concludeert daarom dat het onvermijdelijk is om verschillende systemen te ontwikkelen om foto's te beschrijven, omdat iedereen beschrijft met een ander doel. De gebruiker moet zich echter bewust zijn van de veranderende betekenis van een foto:

'In an archive, the possibility of meaning is "liberated" from the actual contingencies of social use. But this liberation is also a loss, an abstraction from the complexity and richness of use, a loss of context. Thus the specificity of "original

uses” and meanings can be avoided, and even made invisible, when photographs are selected from an archive... In this sense, archives establish a relation of abstract visual equivalence between pictures.’²⁹

Wat betekent dit voor een onderzoeker die geen bestaand fotoarchief gebruikt, maar juist een eigen database wil aanleggen? Is het verstandig om een bestaande thesaurus te gebruiken of is het beter er zelf een op te stellen?

Thesauri

Op dit moment worden in Nederland hoofdzakelijk drie thesauri gebruikt om de inhoud van beeldmateriaal te categoriseren.³⁰ Spaarnestad Photo gebruikt de Concrete DEcimale Classificatie (CODEC) – een intern ontwikkeld systeem dat gebaseerd is op de Universele Decimale Classificatie (UDC) – waarmee foto’s worden omschreven aan de hand van een combinatie van getallen. Het systeem moest redacteuren van Spaarnestad helpen om foto’s eenvoudig terug te vinden in het archief. Elk eerste cijfer staat voor een van de tien hoofdcategorieën, die vervolgens onderverdeeld worden in subcategorieën die ook bestaan uit cijfers. Medewerkers kunnen goed met het systeem overweg, maar voor een buitenstaander lijkt het erg ingewikkeld. Troelstra is bijvoorbeeld terug te vinden onder de code 013. De 0 staat voor de categorie ‘Personen algemeen’ de 1 voor ‘Personen op naam’ en de 3 voor ‘Tijdsmomenten’. Bezoekers van de online beeldbank van Spaarnestad kunnen ook zoeken met behulp van de CODEC, mits ze hiermee bekend zijn. Het is echter volkomen onduidelijk hoe de categorisering tot stand is gekomen.³¹ In het verlengde van de conclusie van Sekula laat het vooral zien dat elke categorie het resultaat is van keuzes, gemaakt binnen een bepaalde context, wat het voor een onderzoeker moeilijk maakt om het systeem te gebruiken voor een eigen fotodatabase.

Dit probleem doet zich in mindere mate voor bij ICONCLASS, een systeem om kunst en iconografie te classificeren. Net als de CODEC werkt het met numerieke onderverdelingen waarmee elementen op afbeeldingen worden beschreven. Het systeem is in de jaren vijftig van de vorige eeuw ontworpen door de Leidse hoogleraar Henri van de Waal³² en wordt tegenwoordig onderhouden door het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD).³³ Het grote verschil met de CODEC is dat ICONCLASS gebruikt wordt door meerdere collectiebeheerders én dat het digitaal beschikbaar is. Hierdoor kunnen onderzoekers via de ICONCLASS browser zelf zoeken naar een geschikte code en tegelijkertijd ook een aantal internationale databanken doorzoeken.³⁴ Via de portal Arkyves kunnen gebruikers een ICONCLASS code invullen en in één keer zoeken door de aangesloten collecties.³⁵

Een soortgelijke thesaurus is de Gemeenschappelijke Thesaurus Audiovisuele Archieven (GTAA), ontwikkeld door het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid en EYE (het voormalige Filmmuseum). Documentalisten van de instellingen gebruiken de GTAA om de collectie te beschrijven, zodat bezoekers via de catalogi beeldma-

teriaal kunnen vinden.³⁶ Sinds kort is de GTAA ook beschikbaar voor andere instellingen; het Nationaal Archief beschrijft de fotocollectie daarom tegenwoordig ook met de GTAA.³⁷ Net als bij ICONCLASS ligt het dan ook voor de hand dat een onderzoeker te zijner tijd een zoekterm kan invullen op een portal, waarna de collecties doorzocht worden van alle instellingen die gebruikmaken van de GTAA. In eerste instantie lijkt het erg gek dat er alleen al in Nederlandse catalogi drie methoden bestaan om beelden te beschrijven. Waarom is er niet gewoon één systeem dat iedereen gebruikt, zodat onderzoekers en overige geïnteresseerden één centrale plek kunnen bezoeken waarvandaan ze allerlei collecties kunnen doorzoeken met hetzelfde trefwoord? Het lijkt een legitieme vraag.³⁸ Voor het onderhavige onderzoek is daarom overwogen om slechts een van deze thesauri te gebruiken. Na vooronderzoek ondervonden we zelf echter waarom er verschillende catalogi bestaan. Iedere collectie heeft immers een ander doel. Het fotoarchief van Farm Security Administration is geordend op een manier die recht doet aan het doel van de FSA. Bertillon en Galton ontwikkelden een systeem dat nuttig en bruikbaar was voor hun onderzoek. Beeldarchieven die de CODEC, ICONCLASS of GTAA gebruiken, doen dat vaak vooral voor intern gebruik. Ook voor een onderzoek naar mogelijke Nederlandse icoonfoto's, geldt dat het doel – een lijst van meest gebruikte foto's opstellen – bepaalde dat een thesaurus ontwikkeld werd, waarmee die lijst zo snel mogelijk genereerd kon worden. Sekula concludeert dan ook niet voor niets:

'(...) it is absurd to imagine a dictionary of photographs, unless one is willing to disregard the specificity of individual images in favor of some model of typicality (...)'³⁹

Desalniettemin gaf de opgestelde thesaurus na afloop niet direct het gewenste resultaat en was nog steeds behoorlijk veel handwerk nodig. Weliswaar genereerden we lijsten met de meest gebruikte onderwerpen, maar de foto's moesten vervolgens alsnog doorgekeken worden om te vast te stellen welke foto's bij de onderwerpen hoorden. Een verklaring hiervoor ligt deels in het vooralsnog onvermijdelijke gebruik van woorden om beelden te beschrijven; connoteren zal altijd voor een deel subjectief zijn. Sekula droomt dan ook over 'a machine, or rather a clerical apparatus, a filing system, which allows the operator/researcher/editor to retrieve the individual instance from the huge quantity of images contained within the archive.'⁴⁰

Een dergelijke machine lijkt op de portals die op dit moment – vooral op Europese schaal – ontwikkeld worden, zoals EUScreen voor televisie en de European Film Gateway voor films die het materiaal tevens beschikbaar maken voor Europeana, de portal om digitaal materiaal van Europese bibliotheken, archieven, musea en audiovisuele collectie te verkennen.⁴¹ De initiatieven voor een dergelijke samenwerking op het gebied van de fotografie moeten nog van de grond komen en zullen net als de reeds bestaande vooral gebruikmaken van de tekst die bij de foto geleverd wordt. Dit is dan nog lang niet de machine waar Sekula over droomt, maar wellicht

bieden de ontwikkelingen van beeldherkenningssoftware een eerste aanzet tot een dergelijk apparaat.

Beeldherkenning

Reeds eind jaren zestig verschenen de eerste wetenschappelijke artikelen over beeldherkenning en in 2000 schreef Annemieke de Jong in het *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* over de mogelijkheden van beeldherkenning om collecties te omschrijven.⁴² Tot nu toe worden deze technieken echter nog nauwelijks toegepast. Bij het grote publiek zijn de mogelijkheden van beeldherkenning pas recent bekend geworden door de introductie van de techniek in consumentensoftware zoals Picasa van Google, dat mensen kan herkennen in een kleine persoonlijke fotocollectie, of websites als Tineye of Google Images waar een foto kan worden ingeladen en identieke of soortgelijke foto's op een deel van het internet gevonden worden.⁴³ Maar ook binnen de informatica wordt gezocht naar mogelijkheden van beeldherkenning voor erfgoedinstellingen en wetenschappers. Het project 'de BeeldCanon' is een voorbeeld van een dergelijke studie waarbij informatici onderzoeken hoe bekende Nederlandse en Vlaamse gebouwen automatisch herkend kunnen worden op beeldmateriaal.⁴⁴ Het recente Europese project AXES – Access to Audiovisual Archives combineert bestaande technieken als spraak- en beeldherkenning om audiovisuele archieven op een vernieuwende manier te ontsluiten.⁴⁵ De Amerikaanse hoogleraar Lev Manovich gebruikt soortgelijke technieken om trends te ontdekken in grote databestanden; hij richt zich daarbij vooral op culturele producten in wat hij *Cultural Analytics* noemt.⁴⁶ Huub Wijffjes riep in zijn oratie op om dergelijke technieken ook eindelijk eens toe te passen binnen de geesteswetenschappen.⁴⁷ Het lijkt ook een legitieme oproep, omdat er vooralsnog weinig gebeurt binnen de mediageschiedschrijving of de visuele cultuur met de mogelijkheden van de *e-humanities*, onderzoek in de geesteswetenschappen met behulp van digitale technieken. Desalniettemin zijn er wel allerlei onderzoeksprogramma's zoals het NWO-programma Continuous Access to Cultural Heritage (CATCH) waarbij geesteswetenschappers samen met informatici en cultureel erfgoedinstellingen een vierjarig onderzoeksproject kunnen opzetten om gezamenlijke onderzoeksvragen te onderzoeken.⁴⁸ Een soortgelijk programma is Clarin dat beoogt collecties met elkaar te koppelen dankzij gezamenlijke standaarden om geesteswetenschappelijk onderzoek te faciliteren.⁴⁹ Wellicht dat participatie in dergelijke projecten het onderzoek naar beeldmateriaal kan vergemakkelijken. Weliswaar staan beeldherkenningstechnieken nog in de kinderschoenen, maar wat zou Cara Finnegan blij zijn geweest wanneer zij de door haar gezochte foto op een site had kunnen laden, waarna alle FSA foto's doorzocht zouden zijn en ze de foto in kwestie meteen had gevonden! En wat zou het fijn zijn geweest voor mijn onderzoek naar iconische foto's wanneer de database de opdracht kon krijgen te zoeken naar de foto die het vaakst voorkwam in de collectie! Dan zou de machine bestaan, waarvan Sekula alleen nog maar kan dromen. Onderzoekers

die zelf een fotodatabase willen aanleggen, zullen daarom nog steeds moeten nadenken over hoe ze de foto's zullen beschrijven, zodat ze de belangrijkste vraag van hun onderzoek zo goed mogelijk kunnen beantwoorden: wat is het onderwerp op deze foto?

Noten

- 1 Dank aan Freek Baars, Hans Brandhorst, Johan Oomen en Cees Snoek voor het doorlezen en commentariëren van een eerdere versie van het artikel. Tevens dank aan de twee anonieme reviewers die het artikel van zeer nuttig commentaar hebben voorzien.
- 2 M. Kleppe & H. Beunders, Een plaatje bij een praatje of bron van onderzoek? Fotografie verwerft geleidelijk een plek in de historische wetenschap in *Groniek*, 2010 (187) 121 – 139, p. 130 .
- 3 A. Sekula, 'The Body and the Archive' in *October* (39) 1986, 3 – 64, p. 17
- 4 Meer over de foto in onder andere R. Hariman & J.L. Lucaites, *No Caption Needed – Iconic photographs, public culture, and liberal democracy*, Chicago 2007, 171 – 207 & D. Chong, *The girl in the picture – The story of Kim Phuc, the photograph and the Vietnam war*, Londen 1999.
- 5 Meer kenmerken van icoonfoto's in onder andere Hariman & Lucaites, *No Caption Needed*, Chicago 2009; D. Perlmutter, Photojournalism and foreign policy: Icons of outrage in international crises, Westport 1998; V. Goldberg, *The power of Photography: how photographs changed our lives*, New York 1991, 135 – 161; G. Paul, *Das Jahrhundert der Bilder: 1949 bis heute*, Göttingen 2008.
- 6 M. Ferro, *Hoe de geschiedenis aan kinderen wordt verteld*, Weesp 1984; A.H.J. Wilschut, Th. Van Straaten & M.G. van Riessen, *Geschiedenisdidactiek: handboek voor de vakdocent*, Bussum 2004.
- 7 Getracht is een zo compleet mogelijk overzicht van schoolboeken te maken uit de periode 1970-2000. Nergens is echter een complete lijst aanwezig waardoor deze zelf is vastgesteld door onderzoek in de Koninklijke Bibliotheek, het Nationaal Onderwijsmuseum en de Historisch Didactische Collectie van het Erasmus Center for Historical Studies, zie <http://www.eshcc.eur.nl/english/chc/hdc/>.
- 8 Meer informatie over Fotostation Pro op <http://www.fotoware.com/en/Products/FotoStation/Overview/>
- 9 Meer informatie over IPTC op www.iptc.org.
- 10 R. Barthes, 'The Photographic Message' in *Image-Music-Text* 1977, 17-19.
- 11 Voor een eerst overzicht van dergelijke resultaten zie M. Kleppe, Photographs in Dutch History Textbooks: Quantity, Type and Educational Use. in E. Matthes & C. Heinze *Das Bild im Schulbuch* (2010) 261 – 272.
- 12 M. J. Broersma, M.J, *Form and Style in Journalism. European Newspapers and the Representation of News 1880-2005*. Leuven 2007; K. Barnhurst & J. Nerone, *The Form of News, A History*, New York 2001.
- 13 C.A. Lutz & J.L. Collins, *Reading National Geographic*, Londen 1993; Andén-Papadopoulos, K., The Picture of the Year and its View of the World. in: Becker, K., Ekecrantz, J. & Olsson, T. (eds.) *Picturing Politics: Visual and Textual Formations of Modernity in the Swedish Press*. Stockholm 2000 196-219; Kim, H.S. & Smith C.Z. 'Sixty Years of Showing the World to America: Pulitzer Prize-Winning Photographs, 1942-2002' in *International Communication Gazette* 67 (4) 2005, 307-323; P.Bell, Content Analysis of Visual Images' in Van Leeuwen & Jewitt, *Handbook of Visual Analysis*, Londen 2004; M. Broersma, Vormgeving tussen woord en beeld – De visuele infrastructuur van Nederlandse dagbladen, 1900 – 2000 in *TMG – Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 7 (2004) 5 – 32.
- 14 Dit soort vragen komt onder andere aan bod in het proefschrift van Paulus Bijl over foto's van koloniaal geweld in Nederlands-Indië en in een onderzoek van José de Kruif naar de visuele berichtgeving over overstromingen in Nederland. Zie P. Bijl, *Photographs of Colonial Atrocity in Dutch Cultural Remembrance*, Utrecht 2011 en J. de Kruif, 'Vier eeuwen visuele verslaggeving: Overstromingen in de Lage Landen 1500 – 1953' in *TMG – Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 2010 (1) 30 – 58.
- 15 P. Hagen, *Politicus uit hartstocht: biografie van Pieter Jelles Troelstra*, Amsterdam 2010.
- 16 *Speurtocht door de eeuwen, deel 4*, Groningen 1971, 234.

- 17 Merlijn, *Geschiedenis voor Mavo/Havo/Vwo, 3VH*, Leiden 1985, 94-95.
- 18 http://nl.wikipedia.org/wiki/Vergissing_van_Troelstra, laatst geraadpleegd op 5 september 2011
- 19 *de Volkskrant*, 4 april 2009, Kennis, p. 5.
- 20 K. van Leeuwen, M. Molema, I. Raaijmakers, *De Rode Canon – Een geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie in 32 verhalen*. Den Haag 2010, 70; M. Kleppe, *Foto's vertellen verhalen*, Den Haag 2010 <http://www.wbs.nl/opinie/all/fotos-vertellen-verhalen>.
- 21 Een eerste aanzet hiertoe wordt gedaan bij het Europese project 'The European Holocaust Research Infrastructure' (EHRI) waarbij een portal wordt ontwikkeld waarmee gezocht kan worden in de collecties van een groot aantal instellingen, zie <http://www.ehri-project.eu>.
- 22 G. Rose, *Visual Methodologies – An Introduction to the interpretation of Visual Materials*, London 2007, 59-73
- 23 IISG: http://search.iisg.nl/search/search?action=transform&col=marc_images&xsl=marc_images-detail.xsl&lang=en&docid=10555691_MARC, Tresoar: <http://dokumentaasje.tresoar.nl/tonen.php?id=11427>, Spaarnestad Photo http://www.spaarnestadphoto.nl/component/option,com_memorix/task,topview/searchplugin,simple/Itemid,60/lang,nl/mrxpopup,1/CollectionID,1/PhotoID,SFA001010540/RecordID,7995/ResultRecord,7/ Allen voor het laatst bezocht op 11 september 2011.
- 24 C.A. Finnegan, What is this a picture of?: Some Thoughts on Images and Archives in *Rethoric & Public Affairs*, 2006 116 – 123.
- 25 Meer hierover de fotografische verbeelding van de *New Deal* fotografen in S. Aasman, 'Hard times come again no more – De verbeelding van de hedendaagse economische crisis en het culturele geheugen op internet' in *Groniek* (187) 2010, 171 – 186, p. 181 – 183; W. Ulricchio & M. Roholl, 'From new deal propaganda to national vernacular. Pare Lorentz and the construction of an American public culture' in R. Janssens & K. Delaney ed., *Over (T)here: Essays in Honour of Rob Kroes – European Contributions to American Studies* 60, Amsterdam 2005, 107-122; C.A. Finnegan, *Picturing Poverty: Print Culture and FSA Photographs*, Washington 2003; C. McDannell, *Picturing Faith: Photography and the Great Depression*, New Haven 2004.
- 26 C.A. Finnegan, What is this a picture of?: Some Thoughts on Images and Archives in *Rethoric & Public Affairs* 2006 117.
- 27 Cf. P. Bourdieu, *Photography: A middle-brow Art*, Stanford 1990; R. Krauss, 'A note on Photography and the Simulacral' in *October* 1984 (31) 49 – 68; Fred Ritchin en Geoffrey Batchen gaan in op de rol van digitale fotografie voor de opbouw van archieven in G. Batchen, *Each Wild Idea: Writing, Photography, History*, Cambridge 2001, 183 – 184; F. Ritchin, *After Photography*, New York 2009; en Paul Frosh richt zich op de rol van classificatie in archieven van stock agentschappen in P. Frosh, *The Image Factory – Consumer culture, Photography and the visual Content Industry*, Oxford 2033, 92 – 115.
- 28 A. Sekula, 'The Body and the Archive' in *October* (39) 1986, 3 – 64.
- 29 A. Sekula, 'Reading an archive: Photography between labour and capital' in J. Evans & S. Hall *Visual Culture: The Reader*, Londen 1999.
- 30 Ik ben mij ervan bewust dat een dergelijk overzicht helaas nooit volledig kan zijn en ik wil geen afbreuk doen aan systemen die hier niet genoemd worden.
- 31 Over de CODEC is weinig gedocumenteerd. Twee studenten media-studies hebben in 2007 een studie verricht naar het ontstaan van het systeem, zie K. Sam & E. Keijzer, *How asocial Non-parasitic People became Single – the emerging categorization in the photo archive of Spaarnestad*, (2007) <http://www.phil.uu.nl/~ekeijzer/SpaarnestadFinal.pdf> Laatst geraadpleegd op 11 september 2011. Onlangs heeft Spaarnestad Photo via een schenking een aantal stukken verworven van de grondlegger van de CODEC. Deze stukken zijn binnenkort in te zien bij het Nationaal Archief via *Nationaal Archief/collectie Spaarnestad Photo/SP000/collectie Jan Bomans*.
- 32 H. van de Waal, *Drie eeuwen vaderlandsche geschieduitbeelding, 1500-1800: een iconologische studie*, 's-Gravenhage 1952.
- 33 Meer over ICONCLASS via <http://www.iconclass.nl/about-iconclass/history-of-iconclass>.
- 34 De ICONCLASS browser is te benaderen via <http://www.iconclass.org/rkd/9/>.
- 35 Arkyves kan worden geraadpleegd via <http://www.arkyves.org/help/whatisinthedb> en bij de instelling die gebaonneerd zijn, te weten de EUR, UvA, UU, het Rijksmuseum en de KB.

- 36 Brugman, Malaisé & Gazendam (2006) A Web Based General Thesaurus Browser to Support Indexing of Television and Radio Programs in *Proceedings of the 5th international conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2006)*. 24-26 May 2006, Genoa, Italy.
- 37 Meer informatie over het beschikbaar stellen van de GTAA op <http://www.catchplus.nl/2010/catchplus-maakt-beschikbaarstelling-gtaa-mogelijk>. En in Oomen, Johan. & Brugman, Hennie (2010) Thesauri gekoppeld in Digitale Bibliotheek 2 nr. 5, p. 18- 21. De thesaurus is als een linked open dataset te downloaden via <http://thedatahub.org/dataset/gemeenschappelijke-thesaurus-audiovisuele-archieven>.
- 38 Cf. De discussie die in het najaar werd gevoerd in *NRC Handelsblad*: K. Berkhout, 'Het Digitale Drama' in *NRC Handelsblad* 10 september 2011, Wetenschap, 8 – 9.
- 39 A. Sekula, 'The Body and the Archive' in *October* (39) 1986, 3 – 64, p.17.
- 40 Ibidem 18.
- 41 Meer informatie over de genoemde projecten op <http://www.euscreen.eu>, <http://www.europeanfilmgateway.eu/> & <http://europeana.eu>.
- 42 A. Rosenfeld, Picture Processing by Computer in *ACM Comput. Surv.* 1(3) 1969, 147- 176; A. de Jong, Het beeld, het woord en de algoritmen- Mogelijkheden en onmogelijkheden van automatische indexering in *TMG – Tijdschrift voor Mediageschiedenis* (2) 2000.
- 43 Meer informatie over de genoemde programma's op <http://picasa.google.com/>, <http://www.tineye.com/> & <http://www.google.com/imghp>.
- 44 Meer informatie over het project 'de Beeldcanon' op <http://staff.science.uva.nl/~gavves/beeldcanon/html/index.html> en in E. Gavves & C.G.M. Snoek 'Landmark Image Retrieval Using Visual Synonyms' in *ACM International Conference on Multimedia* (2010).
- 45 Meer informatie over AXES op www.axes-project.eu.
- 46 L. Manovich, *The Language of New Media*. Cambridge, 2001; L. Manovich, *Cultural Analytics: Visualizing Cultural Patterns in the Era of 'More Media*, paper 2009.
- 47 H. Wijfjes, *Uit de ban van goede en slechte smaak – Perspectieven in televisiegeschiedenis*, Amsterdam 2010, 18-19
- 48 Meer informatie over CATCH op www.nwo.nl/catch.
- 49 Meer informatie over CLARIN op www.clarin.nl.